

OYUNGEREL TANGAD

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

SPOKREWNIONY PRZEZ NAUKĘ – O BADACZU RODZINY MONGOLSKIEJ.  
DLA PROFESORA SŁAWOJA SZYNKIEWICZA  
W 80. ROCZNICĘ URODZIN

7 lipca 2018 roku przypadają osiemdziesiąte urodziny profesora Sławoja Szyrkiewicza, wieloletniego pracownika Instytutu Archeologii i Etnologii PAN (wcześniejsza nazwa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN). Składając najlepsze życzenia w imieniu etnologów, współpracowników, przyjaciół i uczniów, chciałabym wspomnieć o dorobku naukowym Profesora i przedstawić wybrane aspekty jego portretu zawodowego.

Koncentruję się głównie na aktywności Profesora związanej z badaniami mongolskimi<sup>1</sup>. W środowisku naukowym jest on znany przede wszystkim z osiągnięć w badaniach nad Mongolią oraz jako specjalista w zakresie systemów pokrewieństwa i etniczności. Jego zainteresowania badawcze oraz dorobek naukowy obejmują jednak więcej zagadnień. Profesor jest autorem sześciu monografii, ponad 140 artykułów naukowych, twórcą kilkudziesięciu haseł w słownikach etnologicznych i encyklopediach, a także redaktorem dwóch prac zbiorowych, współinicjatorem i pierwszym redaktorem naczelnym czasopisma naukowego *Azja-Pacyfik*. W pracy dydaktycznej Profesor przez wiele lat był związany z łódzką etnologią, kierował Katedrą Kultury w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, wykładał także na innych uczelniach, takich jak: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet SWPS czy Polsko-Japońska Akademia Technik Komputerowych.

W 2013 roku Profesor Szyrkiewicz został nagrodzony przez prezydenta Mongolii Orderem Gwiazdy Polarnej – jednym z najwyższych odznaczeń państwowych, za wybitne zasługi w zakresie badań mongolskich. Niewątpliwie jest on jednym z autorytetów w tej dziedzinie, a niektóre jego publikacje należą wręcz do obowiązkowych pozycji dla tych, którzy zajmują się zagadnieniami organizacji społecznej Mongołów.

Całość bibliografii naukowej Profesora dowodzi, że tematem jego zainteresowań badawczych były kultury odległe i „egzotyczne”. Najwcześniejsze jego publikacje (z lat 1960.) dotyczą takich obszarów, jak: Irian Zachodni (obecnie Papua i Papua Zachodnia), Tikopia, Sumatra, Wietnam. Z prywatnych rozmów z Profesorem wiem, że pasję poznawania obcych kultur łączy on z okresem dzieciństwa, spędzonym na wielokulturowej Białostocczyźnie.

Na wyborze studiów uniwersyteckich zaważyły – jak wspominał – reportaże Pawła Jasienicy o studenckich badaniach etnograficznych kierowanych przez prof. Witolda Dynowskiego – pierwszego

---

<sup>1</sup> Ograniczenie się do zagadnień mongolskich powodowane jest względami osobistymi. Autorka poznała Pana Profesora jako kilkuletnie dziecko – o czym świadczą zdjęcia, zrobione w Ulan Bator przez samego Profesora podczas jego wizyty w jej rodzinnym domu. Ojciec autorki, Danaadżaw Tangad, był jednym z mongolskich współuczestników polskich ekspedycji etnologicznych w Mongolii i współpracował z Profesorem od lat 1970. Osobiste kontakty z Profesorem autorka nawiązała ponad dwadzieścia lat temu, będąc na studiach etnologicznych w Warszawie.

po wojnie kierownika Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego, postać niezwykle barwną. W czasach powojennej odbudowy etnografii jako dziedziny naukowej, w Katedrze uniwersyteckiej najczęściej uwagi poświęcano zagadnieniom związanym z kulturą ludową, folklorystką, rekonstrukcją kultury wsi XIX i XX wieku. Zainteresowania studenta Sławoja Szynekiewicza wykraczały poza tę problematykę, obejmowały bowiem odległe kultury azjatyckie. Jego praca magisterska, poświęcona jednej z grup etnicznych w Indonezji, nosiła tytuł: „Ewolucja rodziny matriarchalnej w Minangkabau na Sumatrze (koniec XIX, początek XX w.)”. Po latach Profesor wspominał, że nie mogąc wyjeżdżać do Azji Południowo-Wschodniej, materiał do rozprawy zdobywał jedynie z literatury, studiował między innymi w ówczesnej bibliotece Muzeum Brytyjskiego, gdzie uczył się języka niderlandzkiego. Chcąc poznać obszary swoich inspiracji, wykorzystał okazję wyjazdu do Wietnamu jako tłumacz w Międzynarodowej Komisji Kontroli nadzorującej zawarcie rozejmu podczas wojny domowej. Na marginesie swoich głównych obowiązków prowadził badania nad życiem mieszkańców wsi wietnamskiej. Wspominał, że mógł je realizować jedynie w ciągu dnia ze względu na wznawiane w nocy walki.

W 1967 roku Sławoj Szynekiewicz rozpoczął studia doktoranckie w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN i wziął udział w ekspedycji etnograficznej do Mongolii, kierowanej przez prof. W. Dynowskiego. Prace ekspedycji, realizowane w latach 1965–1980, stanowiły ważne wydarzenie w powojennej historii etnologii polskiej, systematyczne badania etnograficzne (terenowe) były bowiem dotąd skupione na problematyce etnograficznej Polski. Z inicjatywy prof. W. Dynowskiego zostały one rozszerzone o badania porównawcze z innymi, odległymi kulturami. Profesor Szynekiewicz był jednym z najbardziej aktywnych członków ekspedycji, którzy w różnych okresach prowadzili badania terenowe w Mongolii, na mocy porozumienia zawartego między Polską Akademią Nauk i Akademią Nauk MRL. Był to najszerszy w historii powojennej Polski program badań etnograficznych poza obszarem własnego kraju, a polscy badacze należeli do niewielkiego grona zagranicznych etnologów, prowadzących systematyczne, długotrwałe badania na terenie Mongolii. Dziś można skonstatować, że owe badania odegrały znaczącą rolę zarówno w światowej mongolistyce, jak też w rozwoju polskiej etnologii. Miały one swoją specyfikę, gdyż prowadzone w warunkach zimnowojennych realiów, napięć między Wschodem i Zachodem, odbywały się we współpracy z krajami bloku komunistycznego, w tym także z działającymi na miejscu etnografami radzieckimi. Ułatwiało to w dużym stopniu polskim badaczom dostęp do dziedzictwa rosyjskiej mongolistyki. Badania polskich etnologów opierały się też na podstawach metodologicznych inspirowanych zachodnią literaturą etnologiczną, głównie anglosaską, niemiecką i francuską. Nawiązywano również do propozycji badawczych, których autorami byli semiotycy związani z ośrodkiem w Tartu.

Pierwsze badania Profesora Szynekiewicza w Mongolii, podobnie jak pozostałych członków ekspedycji, dotyczyły przemian społecznych zachodzących w procesie transformacji gospodarki pasterskiej i przechodzenia od gospodarki nomadycznej lub półkoczowniczej do życia osiadłego. Jednym z celów tych badań było sformułowanie ogólnych prawidłowości adaptacji tradycyjnej kultury pasterskiej do nowego (socjalistycznego) modelu gospodarki i państwa. Kwestie ideologiczno-polityczne poruszano w niewielkim stopniu, choć charakter narracji publikacji Profesora wypływał z języka opisu danego okresu, kiedy to procesy modernizacji, urbanizacji czy powszechnej kolektywizacji w Mongolii przedstawiano w kategoriach postępu cywilizacyjnego. Co istotne, narracja pozytywnego bilansu w ocenie wymienionych procesów jest do dziś aktualna wśród samych Mongołów i rzadko bywa kwestionowana.

Publikacje Profesora Sławoja Szynekiewicza, które powstały w drugiej połowie lat 1970. mają charakter bardziej strukturalno-analityczny, niż opisowy. Na łamach „Etnografii Polskiej” ukazała się np. seria artykułów opartych na analizie źródeł historycznych, w tym także studium najstarszego i najważniejszego z zabytków piśmiennictwa mongolskiego – *Tajnej Historii Mongołów*. Główne zainteresowania badawcze Profesora zmierzały w kierunku analiz strukturalnych systemu pokrewieństwa, grup krewniczych, ustroju rodzowego czy państwowego. Z tego zbioru zagadnień wyłoniła się tematyka rozprawy doktorskiej zatytułowanej: „Przekształcenie terminologii i systemu pokrewieństwa u Mongołów Chałcha”, napisanej pod kierunkiem prof. W. Dynowskiego, ukazująca związki między zmianami w terminologii pokrewieństwa a strukturami społecznymi. Było to pierwsze opra-

cowanie charakteryzujące stosunki społeczne u Mongołów poprzez analizę pokrewieństwa, które zachowało aktualność do dziś.

W 1977 roku Profesor Sławoj Szynkiewicz opublikował pracę historyczno-etnograficzną o Torgutach, stosunkowo nielicznej dziś grupie potomków silnych niegdyś i znaczących Mongołów Zachodnich, Ojratów<sup>2</sup>. Część z nich emigrowała do Europy i stworzyła chanat Kałmucki nad Wołgą. Jest to pierwsze opracowanie naukowe z zakresu historii tej grupy oparte na lokalnych źródłach, stanowiące do dziś punkt wyjścia w badaniach nad Torgutami. Nieco później powstał artykuł o Choszuutach (innym odłamie Ojratów) zasymilowanych z Torgutami – również mało znanych w literaturze zachodniej.

W 1981 roku ukazała się jedna z najważniejszych, jeśli nie najważniejsza, pozycja w bibliografii Profesora Sławoja Szynkiewicza, monografia *Rodzina pasterska w Mongolii*, stanowiąca swego rodzaju podsumowanie, syntezę jego dotychczasowych prac<sup>3</sup>. Jest to dogłębna analiza rodziny mongolskiej, ukazująca ją w perspektywie historycznej, społecznej, gospodarczej i kulturowej. Tematyka ta do dziś nie doczekała się podobnej syntezy, przedstawiającej obraz pasterskiej rodziny mongolskiej w tak szerokim spektrum, zarówno pod względem teoretycznym, jak też ilości zgromadzonych materiałów empirycznych. Należy żałować, że wspomniana książka nie została przetłumaczona na język mongolski. Utrudnia to dostęp do niej środowisku mongolskich etnologów. Obecnie etnologia i etnografia w Mongolii, jako nauka, przeżywa renesans i choć najnowsze teorie antropologiczne wciąż nie znajdują tam praktycznego zastosowania, to materiały empiryczne, zawarte w monografii autorstwa Profesora Szynkiewicza, z pewnością cieszyłyby się dużym zainteresowaniem mongolskich badaczy.

W trzy lata po *Rodzinie pasterskiej* ukazała się inna praca Profesora – *Herosi tajgi*, poświęcona mentalności i wyobrażeniom o życiu Jakutów<sup>4</sup>. Jej przedmiotem jest dziedzictwo niegdyś pasterskiego ludu syberyjskiego, wprawdzie turekkojęzycznego, ale bliskiego Mongołom historycznie i kulturowo. Została ona oparta na materiałach folklorystycznych zgromadzonych głównie przez XIX-wiecznych polskich zesłańców.

W połowie lat 1980. rozpoczął się czas najbardziej owocny dla Profesora pod względem publikacji. Ich różnorodność tematyczna wynikała m.in. z rozległej wiedzy nabytej przez długie lata pracy etnologicznej. Pozwalała ona zarówno na publikowanie *case studies*, jak i na sformułowanie szerszych wywodów, dotyczących np. organizacji społecznej ludów koczowniczych i jej porównanie z kulturami osiadłymi. Profesor aktywnie uczestniczył w konferencjach krajowych i zagranicznych, a jego publikacje zostały przetłumaczone na kilka języków: angielski, niemiecki, francuski, rosyjski, węgierski, serbski, mongolski.

Kolejną monografię Profesor Sławoj Szynkiewicz poświęcił teorii systemu pokrewieństwa w perspektywie etnologicznej<sup>5</sup>. Jest to pierwsza, i jak dotąd jedyna, książka w polskiej literaturze etnologicznej na ten temat. Stanowi ona również obszerną, wnikliwą, aczkolwiek trudną lekturę dla czytelników niezaawansowanych w kwestiach teoretycznych. Przedstawiona w niej została m.in. koncepcja pokrewieństwa jako zjawiska mającego przede wszystkim charakter społeczno-kulturowy. Pokrewieństwo jest tu rozumiane nie tylko w kategoriach więzi biologicznej, ale też w kategoriach kulturowych, kultura bowiem definiuje m.in. zasady bliskości bądź odległości społecznej.

Wspomniana książka najprawdopodobniej stała się impulsem do poruszenia przez Profesora innego ważnego zagadnienia: tożsamości etnicznej. Powstały m.in. publikacje dotyczące grup mniejszościowych na terenach byłego Związku Radzieckiego. W 1994 roku Profesor zainicjował organizację istotnej dla środowiska konferencji etnologicznej na temat konfliktów etnicznych. Był też jej aktywnym uczestnikiem.

<sup>2</sup> Sławoj Szynkiewicz, Torguci Mongolii. Uwagi na tle pierwszych badań etnograficznych wśród Torgutów ałtajskich, *Etnografia Polska*, nr 21 (1), 1977, s. 118–136.

<sup>3</sup> Sławoj Szynkiewicz, *Rodzina pasterska w Mongolii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1981.

<sup>4</sup> Sławoj Szynkiewicz, *Herosi tajgi. Mity, legendy, obyczaje Jakutów*, Iskry, Warszawa 1984.

<sup>5</sup> Sławoj Szynkiewicz, *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.

Wśród tematów wykraczających poza badania mongolskie warto wymienić kwestię adaptacji polskich osiedleńców do życia na Syberii (zwłaszcza w Buriacji i Kazachstanie). Badania przeprowadzone przez Profesora dotyczą głównie problemów komunikacji międzykulturowej, kontaktów przybyszów z zewnątrz z autochtonami czy też stereotypów etnicznych,

W roku 1992, w początkowym okresie kolejnych przemian ustrojowych w Mongolii, Profesor Szykiewicz, wraz z dr. Tomaszem Potkańskim z Uniwersytetu Warszawskiego, wzięli udział w projekcie realizowanym przez Uniwersytet w Sussex. Jego celem było ukazanie zmian zachodzących w Mongolii w ujęciu społeczno-kulturowym. Były to unikalne badania, opisujące wiele zjawisk charakterystycznych dla przełomowego okresu zmian ustrojowych w Mongolii analizowanych w szerszym kontekście historycznym. Profesor Szykiewicz sformułował tezy mówiące o kulturowej specyfice stosunku Mongołów do ziemi, o zasadach korzystania z pastwisk w przeszłości oraz ich konsekwencji dla nowych rozwiązań strukturalnych w okresie przemian postkomunistycznych. Poza obszernym raportem<sup>6</sup>, który powstał w ramach projektu, ukazały się także dwa ważne artykuły pt. *Nomads build a new society again: Social structure and obligations on the eve of the private economy*<sup>7</sup> oraz *Contemporary Mongol concepts of being pastoralist: Institutional continuity, change and substitutes*<sup>8</sup>. Dotyczą one organizacji i struktur społecznych pasterzy mongolskich, w porównaniu z normami i zasadami funkcjonowania kultur osiadłych, są też często cytowane przez badaczy zajmujących się zagadnieniami gospodarczymi Mongolii, w tym m.in. górnictwem – tematyką niezwykle ważną dla zrozumienia współczesnej gospodarki mongolskiej. Powyższe publikacje Profesora na temat historyczno-kulturowych uwarunkowań gospodarki mongolskiej są wciąż aktualne w Mongolii poszukującej odpowiedzi na pytanie, jaka forma organizacji społeczno-gospodarczej najbardziej odpowiada miejscowym warunkom.

Próbując przybliżyć sylwetkę Profesora Szykiewicza jako naukowca, trzeba wspomnieć o jego badaniach terenowych. Na mnie osobiście, Profesor początkowo sprawiał wrażenie naukowca gabinetowego, teoretyka, który formułuje wywody w ściśle naukowych kategoriach, operującego skomplikowanym językiem oraz różnymi narzędziami socjologicznymi w postaci wykresów, liczb, procentów. Tymczasem podstawę wielu jego prac naukowych stanowią badania terenowe, związane z potrzebą nawiązania żywych, przyjaznych kontaktów z ludźmi reprezentującymi różne środowiska oraz z umiejętnością radzenia sobie w ekstremalnych nieraz warunkach bytowych. Profesor Szykiewicz przemierzył tysiące kilometrów, docierając do najdalszych zakątków rozległej Mongolii, odwiedził dziesiątki mniejszości etnicznych w Chinach, wędrował po Syberii (Zachodniej i Wschodniej), po północnej części Rosji oraz po byłych republikach radzieckich leżących na terenach Azji Centralnej, rozmawiając z mieszkańcami tych obszarów, by zrozumieć istotę interesujących go instytucji społecznych.

Podczas wspólnych badań w Mongolii zauważyłam, że Profesor, potrafił być bezpośredni, stanowczy, czasem wręcz wymagający (np. podczas zdobywania dokumentów urzędowych), zapisał się jednak w mojej pamięci przede wszystkim jako dbający o zachowanie prawideł etykiety mongolskiej, angażujący się w pomoc ludziom chorym lub takim których, jego zdaniem, spotkała ewidentna niesprawiedliwość (np. ze strony lokalnych władz). W Mongolii ma nadal wielu przyjaciół, głównie naukowców, którzy zapamiętali go jako wybitnego badacza i okazującego mu wyrazy najwyższego szacunku. Mój ojciec, który współpracował z Profesorem, kiedyś powiedział: „Sławoju ma w sobie coś takiego, że informatorzy odpowiadali mu na trudne pytania, na jego prośbę pokazywali całą zawartość swoich kufrow, a potem na pożegnanie prezentowali *burchany*, figurki lub obrazki bóstw buddyjskich”.

<sup>6</sup> S. Szykiewicz, T. Podkański, The social context of liberalization of the Mongolian pastoral economy, [w:] *Policy Alternatives for Livestock Development in Mongolia (PALD)*, research report nr 4, Brighton 1993.

<sup>7</sup> S. Szykiewicz, Nomads build a new society again: Social structure and obligations on the eve of the private economy [w:] *Nomadic Peoples*, nr 33, 1993, s. 163–172.

<sup>8</sup> S. Szykiewicz, Contemporary Mongol concepts of being pastoralist: Institutional continuity, change and substitutes, [w:] J. Ginat; A.M. Khazanov (red.), *Changing pastoralists in a changing world*, Sussex Academic Press, Brighton, 1998, s. 202–222.

Uczestnicząc w relacjach Profesora z jego mongolskimi znajomymi mogłam odnieść wrażenie, że wykorzystuje on każdy kontakt towarzyski z Mongołami do pogłębienia wiedzy o Mongolii – nie po to, by napisać kolejny artykuł, a raczej z wewnętrznej potrzeby poznania. Co istotne, owej niekończącej się ciekawości towarzyszył brak mentorstwa i chęci narzucania innym swoich poglądów. Na pytanie, dlaczego zainteresował się Mongolią, Profesor na ogół odpowiada, że w latach 1960., kiedy leciał samolotem do Chin, zaintrygował go widok samotnych jurt w stepie. Pomyślał wówczas, że Mongołowie muszą być bardzo samotni, skoro mieszkają tak daleko od siebie. W 2014 roku, podczas udzielania wywiadu dziennikarce telewizji mongolskiej, która zadała Profesorowi to samo pytanie, opowiedział tę samą historię, dodając: „Ale teraz wiem, że aby mieć bliskie więzi międzyludzkie, niekoniecznie trzeba pozostawać w bliskiej odległości”.

Podsumowując można powiedzieć, że – podobnie jak z zasadą pokrewieństwa, o której o pisał Profesor – aby dobrze zrozumieć kulturę, niekoniecznie trzeba być w niej urodzonym.